

İslam'da Kent ve Kentleşme Süreci

Kemal YAMAN

orcid.org/0000-0001-9844-4264

Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Asst. Prof., Karabük Univ., Fac. of Econ. and Adm. Sciences
kyaman@karabuk.edu.tr

Gülcan ALTINDIŞ

orcid.org /0009-0009-8445-5566

Karabük Üniversitesi, Yüksek Lisans Öğrencisi
Karabük University, Master Student
gulcan_altun_52@hotmail.com

Öz

Kökleri insanlık tarihi kadar eskilere dayanan din olgusu, hayatın tam merkezinde yer alan modern insanın yaşamının şekillenmesinde de etkin rol oynayan unsurlardan biridir. Toplumsal bir unsur olarak kabul edilen dinin kamusal alanda etkili olmasının yanı sıra; mimaride, sosyal hayatta ve kent yönetiminde de etkili olduğunu söylemek mümkündür. İslam'ın ortaya çıkmasıyla birlikte kendisine has özellikleri bulunan, kent yaşamının tüm boyutlarını içine alan İslam kenti bir uygarlık biçimi olarak ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada, İslam medeniyetinde ortaya çıkan kent ve kentleşme dinamiklerinin incelenmesini ve genel olarak İslam kentlerinin bazı kentsel özelliklerinin yanı sıra İslam kentlerini diğer kentlerden ayıran özelliklerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. İslam medeniyetinde ortaya çıkan kent ve kentleşme dinamiklerinin incelenmesini konu alan bu çalışmada nitel veri analiz yöntemlerinden doküman

incelemesi tekniği kullanılmıştır. Sonuç olarak, geniş alana dağılmış İslam şehirlerinde İslam medeniyetinin izleri ve temel özelliklerinin görüldüğü, İslami şehircilik ve yerleşimin Kur'an ve Sünnete dayalı sosyal ve beşerî çevre açısından şekillendiği anlaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kent, Kentleşme, İslam Kenti, Mekke, Medine

City and Urbanization Process in Islam

Abstract

The phenomenon of religion, whose roots are as old as the history of humanity, is one of the elements that play an active role in shaping the life of modern people, who are at the very center of life. In addition to the fact that religion, which is accepted as a social element, is effective in the public sphere; It is possible to say that it is also effective in architecture, social life and city management. With the emergence of Islam, an Islamic city has emerged as a form of civilization, which has its own characteristics and includes all dimensions of urban life. In this study, it is aimed to examine the urban and urbanization dynamics that emerged in Islamic civilization and to reveal the features that distinguish Islamic cities from other cities, as well as some urban features of Islamic cities in general. In this study, which is about the examination of the city and urbanization dynamics that emerged in the Islamic civilization, the document analysis technique, which is one of the qualitative data analysis methods, was used. As a result, it has been understood that the traces and basic features of Islamic civilization are seen in widely dispersed Islamic

cities, and Islamic urbanism and settlement are shaped in terms of social and human environment based on the Qur'an and Sunnah.

Keywords: City, Urbanization, Islamic City, Mekka, Medina

Giriş

İslam dünyasında kent, hem siyasi hem de dini hayatta önemli bir yer tutmuştur. İslami takvimin ilk Müslüman kentin kuruluş zamanına tarihlenmesi kentin din hayatındaki önemli rolünün kanıtıdır (Leaman, 2013: 7). İslam'ın doğuşunda Araplar kabileler halinde yaşıyorlar ve kabile teşkilatının tipik özelliklerini gösteriyorlardı. Her kabilenin ayrı bir düzen ve kanunu, kendi dini inançları ve kendi putları vardı. Dahası kabileler arasında sıkça çatışmalar çıkmış ve bu çatışmaların sonucu çok uzun süre etkili olmuştur (Arcan, 2014: 196). İslam dininin ortaya çıktığı birinci asır, İslam'ın yayılması ve toprakların genişlemesi ile geçmiştir. Yüzyılın sonlarında İslam dini, Çin sınırına, batıda İspanya'ya, kuzeyde Aral Denizi'ne, doğuda Fas'a ve Afrika Boynuzuna kadar yayılmıştır (Abdin, 2010: 5).

İslam medeniyeti, İran, Çin, Yunan ve Hint medeniyetleri ile olan ilişkileri sonucu kazanılan tecrübe sayesinde gelişimini hızlandırmıştır. İstanbul'dan Mekke'ye, Kahire'ye, Şiraz'a, Şam'a, Bakü'ye, Kabil'e, Kalküta'ya, Lahor'a, Mezopotamya'ya, Semerkant'a giden bir Müslüman kendini yabancı hissetmemektedir. Bu durumun en temel sebeplerinden birinin İslam ülkelerinin sahip olduğu ortak mimari özellikler olduğunu söylemek mümkündür (Bıçakçı ve Yıldırım, 2018: 544).

Mohamad (1998: 129-130) ise kentleşmeye yönelik İslami yaklaşımın felsefi temelinin temel özelliklerini aşağıdaki gibi sıralamıştır.

-İslami kentleşme kapsamlı bir karaktere sahiptir ve ahlaki, manevi ve maddi yönleri içerir. İslam'ın aradığı refah, ahirete kadar uzanır ve bu ikisi arasında bir çelişki yoktur.

-Geliştirme çabasının odak noktası ve geliştirme sürecinin merkezi insandır.

-Kentleşme, daha çok İslami bir çerçevede çok boyutlu bir faaliyettir.

-Niceliksel değişikliklerle aşırı ilgilenme, gelişimin niteliksel yönlerinin ihmal edilmesine yol açmıştır. İslam bu dengesizliği düzeltmeye çalışacaktır.

İnsanlar, her medeniyetin hem kurucusu hem de yıkıcısıdır. Aynı şekilde insanlar, bir medeniyet mahalli olan şehirlerin kurucusu ve sakinleridir. İnsanlar şehirleri inşa eder ve sonra orada yaşar ve çalışırlar. İslam'da insani gelişme ve kentleşme iç içe geçmiştir (Ömer, 2022). İskenderiye ve Suriye şehirlerinde Yunan uygarlığı ile tanışan Müslümanlar, ana bina yapılarını Fırat ve Dicle kıyısındaki Küfe ve Basra gibi şehirlerde kurmuşlardır. Her iki şehir de Hz. Ömer zamanında inşa edilmiştir. Bu şehirlerde her kabile için ayrı mahalleler, ortada bir meydan, yönetici için bir saray ve cami inşa edilmiştir. Fetih döneminden sonra kurulan şehirlerin çoğu mimari özelliklerini daha uzun süre korumuştur. Örneğin: Fez şehri sekizinci yüzyılın sonunda, Kafkasya'daki Gence şehri ise dokuzuncu yüzyılda kurulmuştur (Barthold, 2012: 49-52). Bu şehirler günümüzde ilk kuruldukları yerlerdeki mimari yapılarını korumaktadır.

İslam medeniyetinde ilk şehirleşme sürecinin Medine'de gerçekleştiği bilinmektedir. Nitekim Arapça'da "Medine" kelimesi şehir kurmak, yerleşmek, kalelerin yapıldığı yüksek yer anlamlarına gelmektedir (Bıçakcı ve Yıldırım, 2018: 544). Medine ifadesi Kuran'da, bir devleti değil coğrafi bir birliği tanımlayan "şehir" anlamında kullanılmıştır: Hicr suresindeki "Şehrin (Medine) ahali ona sevinçle geldiler" ve Yasin suresindeki "Sonra şehrin diğer ucundan (medina) bir adam koşarak geldi..." gibi ifadeler buna örnek olarak verilebilir. Bunun yanında Medine kelimesi, devlet karşılığı olarak yazılı metinlerde de karşımıza çıkmaktadır (Çetinkaya, 2010: 6).

İslam'ın ilk asırlarına bir bütün olarak bakılacak olunursa, önemli şehirleşme hareketinin yaşandığı söylenebilir. Çin Seddi'nden Atlantik'e kadar olan bölgede yaklaşık 20 şehir kurulmuştur. Irak'ta Kufe ve Basra, Mısır'da Fustat, Doğuda Merv, Buhara, Semerkant ve Nişabur gibi yerler zamanın kalabalık nüfuslu şehirleri arasındadır. Böylece daha önce göçebe şekilde yaşayanlar zamanla yerleşik hayata geçmişler ve kısa sürede nüfusları yüzbinlere ulaşmıştır. Örneğin; Kuruluşundan otuz yıl sonra Basra'nın nüfusu 200 bine ve Küfe'nin nüfusu 100 binin üzerine çıkmıştır. Bağdat ise kuruluşundan itibaren kırk yıl içinde 2 milyon nüfusa ulaşmıştır (Demirci, 2003: 131-132). Bu dönemde savaşlar ve yaşadıkları yerlerin sosyo-ekonomik imkânsızlıkları nedeniyle daha iyi bir yaşam isteyen insanlar için kentsel mekânların bir çekim alanı olarak görüldüğü söylenebilir (Bıçakcı ve Yıldırım, 2018: 545).

1. İslam Kentleri

İslam kentleri kavramına olan ilgi ilk olarak 20. yüzyılın başlarında Avrupalı akademisyenler arasında belirmeye başlamıştır.

Bu dönemde 'İslam Kenti' üzerine yapılan araştırmalar temel olarak iki yaklaşıma dayanıyordu. Bunlardan birincisi İslam Kenti'nin yapısını sosyal ve dini faktörlere bağlamış, ikincisi ise onu esas olarak İslam'ın analizine dayanan bir bakış açısıyla tanımlamaya çalışmıştır (Falahat, 2014: 7). Kaynakçanın doğru yazıldığından emin olalım İslam şehri kavramı, Orta Çağ'da Orta Doğu Arap-İslam toplumlarında İslam'ın 7. yüzyılda yükselişiyle ortaya çıkan benzersiz sosyal, kültürel, ekonomik, politik yeni yaşam düzenini ve içinde bulunduğu kentsel modeli anlatmaktadır. İslam şehirlerinin temel işlevleri, sanayi öncesi veya orta çağ Batı şehirlerinde olduğu gibi dini, kültürel, ekonomik, idari veya siyasi ve askeri işlevlere dayanmaktadır (Yıldız, 2019: 7294). Başka bir deyişle; İslam şehirleri dini, ekonomik ve kültürel faktörler olmak üzere üç fonksiyon üzerinde gelişim göstermiştir. İslam şehirlerinin üslubu veya gelişme kalıpları Orta Çağ batı kentleri gibi doğal olarak gelişen kare planlı kentler ve önceden belirlenmiş bir plana göre gelişen yuvarlak biçimli kentler olmak üzere iki ayrı formda oluşmuştur (Özcan, 2006: 26-28).

İslam şehri ile ilgili olarak ortaya çıkan ilk ve en belirgin konu, İslam şehrinin bir özü ve hepsinin sahip olması gereken ve onları diğer şehir türlerinden ayıran bir özelliğin olup olmadığıdır. Ancak İslami olarak adlandırılacak çok çeşitli şehirler olduğu için bu yaklaşımla ilgili pek çok sorun vardır. İslam'ın ilk asrında o kadar geniş bir yelpazede farklı ülkeler ele geçirilmiştir ve yavaş yavaş dini açıdan dönüştürülmüştür ki, hepsinde ortak olan bir özelliği çıkarmak çok zordur. Örneğin, İran'daki şehir türleri Kuzey Afrika'dakilerden çok farklıdır, dolayısıyla İslam'ın gelişi bu şehirleri tamamen dönüştürmemiş ve bazı özel İslami kurumların inşa edilmesi dışında

onları birbirine benzer hale getirmemiştir (Leaman, 2013: 10). Ancak yine de İslam kenti denildiğinde sosyal, kültürel, ekonomik, politik yeni yaşam düzeni ve içinde bulunduğu kentsel model anlatılmaktadır (Yıldız, 2019: 7294).

Surlar, kıvrımlı sokaklar ve tonozlu geçitlerle ifade edilen savunma yapıları, İslami şehir anlayışında önemli bir yere sahiptir. İslam şehirlerinin genellikle, çevreleme kavramı da dahil olmak üzere, Orta Çağ Avrupa şehirlerinin çoğu özelliğini bünyesinde barındırdığı da söylenebilir. Bununla birlikte, doğudaki şehirler söz konusu olduğunda, bu kapalılık duygusu iklimsel ve askeri nedenlerin yanı sıra mahremiyetin korunmasına yönelik sürekli endişe nedeniyle aşırıya itilmiştir. Öte yandan, insan yerleşimleri olarak İslam şehirleri ek bir büyüme önermektedir. Bu, şehirlerin gelişigüzel geliştiği anlamına gelmez, aksine gelişme, en önemlileri cami, çarşı ve mesken mahalleleri olan çeşitli yerleri birbirine bağlayan geometrik olmayan yollarla yapılandırılmış gönüllü bir tasarıma göre ilerlemiştir (Kasmi, 2022).

Arafat'a (2012) göre aslında, Fas'tan Irak'a, Suriye'den Yemen'e uzanan büyük bir Arap kentinin külliyatı araştırıldığında, kentsel yapının temel özellikleri oldukça sabit görünür ve sonra belli bir akılcılık sergiler. Tek tip yasal yönergelerin, İslam'ın yarattığı neredeyse aynı sosyo-kültürel çerçevenin, İslam dünyasının çoğunda benzer iklim koşullarının ve inşaat tekniklerinin bir sonucu olarak şehir kurma sürecine yaklaşımda dikkate değer benzerlikler üretilmiştir. Bu, elbette sapmalar meydana gelse de bu geniş coğrafi alanda geleneksel kentsel düzenin sık sık ortaya çıkmasına neden olmuştur (Correia ve Taher, 2015). Nitekim İslam kültürünün ayırt

edici özelliklerinden biri, dinî uygulamaları bireyin ve toplumun günlük yaşamına anlamlı bir şekilde yerleştirerek kapsamlı ve bütünlük bir kültür sistemi doğurmuş olmasıdır. İslam, resmi mimari kavramları emretmemiş olsa da ilişkili fiziksel kalıplar üreten bir davranışsal kalıplar sağlayarak tüm yaşam biçimini şekillendirmiştir (Bianca, 2000: 22-23).

Sonuç olarak inşa ve kentsel gelişim sürecinde, geniş İslam dünyasında hüküm süren yapının ve birliğin kökleri İslami hukukun ürünüdür. Bu nedenle, ağırlıklı olarak Müslümanların yaşadığı tüm şehirler, doğrudan şehir inşa sürecinde İslami bir kimliği paylaşmaktadır (Correia ve Taher, 2015).

1.1. Mekke

Mekke, İslam'ın ruhani merkezi olarak kabul edilen bir şehirdir. Arap Yarımadası'nın kuzeyinde Batı Mekke (Bekke) adlı bir vadiye kurulmuştur. Merkezi Kâbe olan bu vadinin ortasında bulunan çöküntüye "Bathâü Mekke" (nehir yatağındaki kum) denilmektedir. Bu bölgenin doğusunda Safa ve ona paralel Merve tepeleri ile Abukubey, batısında Kuaykyan, güneybatısında Sevr, kuzeydoğusunda Nur (Khira) ve Sebir dağları bulunur (Bozkurt ve Küçüktaşçı, 2023). Şehrin merkezinde Kuran'a göre Hz. İbrâhim ve oğlu Hz. İsmail tarafından yapılan küp şeklindeki Kâbe bulunmaktadır.

Kâbe Müslümanların kıblesi olduğu için İslam coğrafyacıları III. yüzyıldan başlayarak, Mekke'nin merkezinde bulunan Kâbe boyunca dünyayı bölümlere ayıran yapılar geliştirdiler. Buna göre dünya, merkezinde Kâbe olmak üzere bir daire şeklindedir. Yeryüzündeki ülkelerin her biri Kâbe'nin bir yüzüne bakar. Bu nedenle Kâbe'nin etrafında dolaşmak, dünyanın kendi etrafında

dönmesini sembolize eder (Bozkurt ve Küçükaşçı, 2023). 20. ve 21. yüzyıllarda şehir büyük gelişmeler yaşamıştır. Kabe'nin etrafındaki alan temizlenmiş, cami genişletilmiş, barınma, temizlik ve ulaşım olanakları iyileştirilmiştir. Sonuç olarak, Mekke'de sürekli artan ziyaretçi sayısını barındırabilir alt yapıyı sağlayacak düzenlemeler yapılmıştır (Glubb ve Abdo, 2023a).

Şehir merkezi Mescid-i Haram içinde Kâbe ve kutsal Zemzem kuyusunun bulunduğu yerdir. Mescid-i Haram, büyüklüğü ve mimarisi bakımından muhteşemdir ve yüzyıllar boyunca birçok kez süslenip büyütülmüş, en son olarak 20. yüzyılın sonlarında ve 21. yüzyılın başlarında Suudi Arabistan hükümeti tarafından bir dizi büyük genişleme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Günümüzde bu alan çok katlı bir mimariye sahip olup gelişmiş bir iletişim ağı, klima, yürüyen merdivenler ve karmaşık bir yaya yolları ve tünel ağı içerir ve aynı anda bir milyon kişinin ibadet edebileceği bir genişliğe sahiptir. Caminin yanındaki evler ve diğer tarihi yapılar yıkılmış, etrafı trafiği rahatlatmak için yapılan yer altı yürüyüş yollarıyla geçilebilen açık alanlar ve geniş caddelerle çevrilmiştir (Glubb ve Abdo, 2023a). Mescid-i Haram'ın güneyinde Suudi hükümeti, kutsal yerlerin yakınında oteller, alışveriş merkezleri ve ibadet yerleri barındırmak için dünyanın en büyük ve en yüksek binalarından biri olan Ebrâc el-Beyt gökdelen kompleksini inşa ettirmiştir.

Mekke'nin evleri, eski şehirde modern yerleşim yerlerine göre daha sıkışıktır. İki veya üç katlı geleneksel binalar yerel kayalardan inşa edilmiştir. Modern alanlardaki villalar betonarmedir. Gecekondu koşulları, şehrin çeşitli yerlerinde hala bulunabilir. Gecekondu

sakinleri çoğunlukla, eve dönüşlerini finanse edemeyen ya hac ya da umre için geldikten sonra Mekke'de kalan fakir hacılardır.

Kutsal Şehir Mekke'nin şehir planı ve karakteri, dağlarla çevrili sınırlı bir arazide çok katlı binaların gelişmesiyle şekillenmiştir. Mekke, ekonomik önemini Kızıldeniz'deki iki şehir olan Cidde ve Taife eşit uzaklıkta olması ve su kaynakları nedeniyle kazanmıştır. Mekke'nin en önemli yapısı olan Mescid-i Haram, Osmanlı ev mimarisini hatırlatan mafsallı yükseklik ve çıkıntılı cumbalı pencereler ile dekore edilmiştir (Omrana, 2023).

Sonuç olarak İslam'ın kalbindeki şehir olan Mekke, belirli bir geleneğin belirli yükümlülükleri ve tarihsel inancını taşıyan diğer dini şehirler ile de en yoğun şekilde özdeşleştirilen kentsel çevre olmaya devam etmektedir. Mekke'ye hac ziyaretinin merkezi olması nedeniyle özellikle dünyanın dört bir yanından Müslümanlar gelmekte, bu ziyaretler Müslümanların duygularını ve İslami toplulukların kimliklerini yoğun bir şekilde etkilemekte, çok çeşitli kültürel ve etnik kimliklerden kadın ve erkekleri bir araya getirmektedir. Diğer kutsal şehirler, kendi geleneklerine inananları bir bağlılık veya belki de merak ruhuyla kendine çeker. Ancak Mekke; Endonezya, Hindistan, Pakistan, Orta Doğu, Afrika, Avrupa ve Kuzey Amerika gibi yerlerden kadın ve erkek, zengin ve fakir, genç ve yaşlı milyonlarca Müslüman üzerinde benzersiz bir hak iddia eder. Bununla birlikte, çağdaş bir kutsal şehir olarak Mekke, belki de istisnai özelliklerinden kaynaklanan yeni bir hiper-şişirilmiş kentsel durumu da örneklemektedir. Suudi yönetimi tarafından yakın zamanda gerçekleştirilen bir dizi büyük müdahalede, Mekke'nin sembolik varlığı, şehrin tarihi dokusuna muazzam ölçekte yeni ticaret, teknoloji

ve modernizasyon unsurları getiren devasa bir bina dalgası getirmiştir. Mekke'nin bu genişlemesi ve gelişimi, şehrin dini ve tarihi mirasını modern toplu hacın gerçekleriyle uyumlu hale getirmeye odaklanmaktadır. Her yıl dünyanın dört bir yanından kutsal şehre seyahat eden milyonlarca Müslüman için Mekke, kendine özgü kentsel kimliğinde, İslam inancını ve belirli temel bağlılıkları tanımlayan inançları ve yaşam kalıplarını temsil etmeye devam etmektedir (Peer, 2012).

1.2. Medine

Arap Yarımadası'nın batı kısmında Hicaz bölgesinde, Kızıldeniz kıyısına 130 km uzaklıkta yer alan Medine şehri Mekke'ye 350 km uzaklıktadır. Şehrin kurulduğu geniş ova, kuzeyde Uhud, güneyde Air dağları, doğuda Vakim harresi (volkanik lav akıntısı) ve batıda Vebere harresi ile çevrilidir (Bozkurt ve Küçükaşcı, 2023b).

Medine'nin modernleşmesi diğer Suudi şehirlerinki kadar hızlı olmamıştır. 1925'teki Vahhâbî fethi sırasında tüm kubbelerden ve evliya mezarlarının süslemelerinden eski anıtların yerine basit beton mezarlar ve çevre duvarı yapılmıştır. Medine, İslam öncesi zamanlarda, sakinleri tarafından Yesrib olarak adlandırılan bir tarımsal yerleşim yeridir. Batı Arabistan platosunun eğimli batı ucundaki bir dağ havzasında yer alan Medine, sahip olduğu refahını bol su kaynaklarına ve antik lav akıntılarıyla verimli topraklara borçludur. Tahminen 130 çeşidi bulunan narenciye, üzüm, incir, buğday, badem ve hurma, burada yaşayan birkaç bin kişinin geçimini sağlamaktadır. Kureyş'in egemen olduğu Mekke'den farklı olarak, Medine, kavgaları şehrin istikrarsız barışını anarşiye çevirmekle tehdit eden birçok fraksiyona bölünmüştür (Al-Ansari, 2023).

Kent içi ve çevresindeki akarsular ile volkanik bölgelerde suya elverişli, yumuşak, katmanlı vadilerdeki yer altı kaynakları bu zenginliğin en önemli unsurlarıdır. Şiddetli yağışların olduğu zamanlarda bu bölgelerden gelen sular zaman zaman sellere neden olmaktadır (Bozkurt ve Küçükaşçı, 2023b). Medine, Hz. Muhammed'in Mekke'den hicretinden sonra (MS 622) Müslüman toplumu kurduğu ve mezarının bulunduğu yerdir. Şehir merkezinde, Hz. Muhammed'in inşasına bizzat yardım ettiği Mescid-i Nebevi (Peygamber Camii) bulunmaktadır. Cami külliyesine yapılan eklemeler ve iyileştirmeler bir dizi halife tarafından üstlenilmiştir ve Emevi halifesi el-Valid ibn 'Abd al-Malik döneminde Hz. Muhammed'in eşlerinin odası uzantıda birleştirilmiştir. Yangın camiye ilki 1256'da ve tekrar 1481'de olmak üzere iki kez zarar vermiş ve yeniden inşası çeşitli İslam ülkelerinin dindar yöneticileri tarafından üstlenilmiştir. Sultan II. Selim, caminin içini altın kaplama mozaiklerle süslemiştir. Sultan Mahmud 1817'de kubbeyi yaptırmış ve 1839'da İslam'ın kabul ettiği renk olan yeşile boyamıştır (Glubb ve Abdo, 2023b).

İslam'dan önce Medine şehrinin bahçelerle bölünmüş dağınık mahallelerden oluştuğu bilinmektedir. Dağınık su kaynakları ve bitki örtüsü sonucunda kentin aşiret yapısı güçlenmiştir. Aşiret eğilimleri ile birlik duygusu arasındaki bu dengeye yol açan, özellikle türleri ve yerleri olan camilerdir. Yerel ve büyük camiler, farklı kabilelere özgünlük verirken birliğe öncelik veren koordineli bir ağın parçası haline gelmiştir. Örneğin Hz. Muhammed, ikamet edeceği yeri ve Mescid-i Nebevi'nin yerini seçmek için tam devesinin durduğu yere caminin yapılacağını ilan etmiştir. Bu özel konum, yerel çarşının birçok kolundan birinin sonundadır ve şehrin her köşesinden

mükemmel bir şekilde erişilebilir durumdadır. Böylece genişleyen şehrin merkezi haline gelen caminin çevresinde yavaş yavaş çeşitli aşiret merkezleri oluşmuştur. Yerel camiler, farklı mahallelerin merkezleri gibi olmuştur. Mescid-i Nebevi, şehirde önemli bir yapısal role ve büyük bir işlevsel öneme sahiptir. Caminin tam karşısındaki meydanda, canlı bir ticari alan bulunmaktadır (Ataei Hamedani vd., 201: 3). (Khosravi, 2012). Diğer taraftan Medine'de şehrin bölümlerinin hiyerarşisine izin veren üç farklı seviye bulunmaktadır. En üst kat, ana gücün merkezidir ve şehre hâkim olan halifenin ikametgâhıdır. Orta basamakta idare ve mahkeme görevlilerinin en önemli evleri yer almaktadır. Eteğinde kasaba halkı ve askerlerin lojmanları olduğu için cami, çarşı, hamam ve bostanlar yer almaktadır. Genel şemaya gelince, kamusal ve özel alanlar arasında dikkate değer bir ayırım vardır (Al-Ansari, 2023).

Sonuç olarak Hz. Muhammed'in peygamberlik döneminin büyük bölümünü yaşadığı şehir olan Medine, mekân olarak da Mescid-i Nebevî ve kabri Müslümanların gözünde özel bir anlam taşımaktadır. Öyle ki "Medine mezarımın olmasını en çok istediğim toprak parçası." (İbn Zebale, 2018:147) hadisi Müslümanların zihninde peygambere bağlılığın sembolü işlevini görmüştür.

1.3. Kudüs

Kudüs, Lut Gölü'nün bulunduğu taş ocağı bölgesinin batısında yer alan ve bu bölgeden fay çukurluklarıyla ayrılan dalgalı bir yüzey üzerine inşa edilmiştir. Kuşbakışı olarak Lut Gölü'ne 24 km, Akdeniz kıyısına 52 km uzaklıkta yer almaktadır. Deniz seviyesinden bir hayli yukarıda yer alan şehrin yüksekliği 747 metredir (Harman, 2023). Kudüs yaklaşık 400.000 Müslüman'a ev sahipliği yapmaktadır.

İslam'ın ilk zamanlarında Müslümanlar, namaz ibadetlerini kutsal şehir Kudüs'e doğru yönelerek icra ediyorlardı. Kudüs'ün ilk kible oluşu, kendilerini Yahudilik ve Hıristiyanlık peygamberlerinin varisleri olarak gören ve bu nedenle pek çok peygamberin yaşadığı ve eğitim verdiği şehre saygı duyan Müslümanlar için kutsal statüsünün bir göstergesi olmasıydı. Kudüs'te Müslümanlar için iki temel kutsal mekân bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Zeytin Dağı'nda Hz. İsa'nın göğe yükseldiği yeri işaret eden Miraç camii, diğeri ise Zion Dağı'nda, bir zamanlar cami iken hala bir Müslüman vakfı olduğu iddia edilen Hz. Davut'un Mezarı'dır.

Bu kutsal yerlere ek olarak, Kudüs'ün dini manzarası diğeri birçok cami ve anıt içermektedir. Ayrıca çok sayıda İslami okul ve kurum, nesiller boyu Müslümanların ölümlerini defnettikleri mezarlıklar ve önemli vakıf arazileri vardır (Emmett, 2001:121). Diğeri taraftan Kudüs belediye sınırları, kuzeyde kapalı olan Atarot Havalimanı'ndan güneyde Batı Şeria'daki Beytüllahim kasabasına ve Scopus Dağı ile Zeytin Dağı'na kadar uzanmaktadır. Yaklaşık 5.000 yıldır kesintisiz yerleşim yeri olduğuna inanılan Eski Şehir, her iki tarafta yaklaşık 900 metre uzunluğunda duvarlarla çevrili bir dörtgen oluşturur. Bu sınırlar içerisinde Kubbet-üs-Sahra, Mescid-i Aksa ve diğeri yapıları içeren Müslümanların kutsal yerleri bulunmaktadır.

Surların içinde yer alan bu mahallelerdeki araziler ve vakıf olarak belirlenmiş binalar, bir ailenin veya dinin sürekli olarak sürdürülmesi için vasiyet edilen veya bağışlanan mülklerdir. Bu varlıklar satılamaz ve mülklerin kiralanmasından elde edilen gelirler, çeşitli dini çabaları desteklemek için kullanılır. Örneğin, Kudüs'teki İslami vakıflar camilerin, medreselerin, mezarlıkların, hamamların,

hacı yurtlarının, muhtaç evlerinin, aşevlerinin ve yetimhanelerin inşası ve bakımında kullanılmaktadır. Surların içindeki bölgenin geri kalanı, camileri ve medreseleri ile tipik bir Ortadoğu şehridir. Bu şehirde; kiliseler, manastırlar, darülacezeler ve dini liderlerin konutları; sinagoglar bulunmaktadır. Ayrıca kentte, gizli avluları ve bahçeleri ve orta çağdan kalma tonozlu üçlü çarşı ve Yafa Kapısı ile eski Osmanlı Kalesi'nden Tapınak Dağı'na giden David Caddesi boyunca uzanan daha küçük çarşılardan oluşan mekânlar bulunmaktadır. 1860'lardan itibaren inşa edilen Eski Şehir surlarının dışındaki ilk mahalleler, esas olarak şehir merkezine batı ve kuzeybatıdan uzanan, ana yollar boyunca dağılmıştır. Bu erken Yahudi banliyöleri, Hıristiyan dini veya milliyetçi motivasyonun harekete geçirdiği Yahudi olmayan genişlemeyle paraleldir (Damper vd., 2023).

Şehirde çok çeşitli konut tipleri bulunmaktadır. Eski Şehir'de antik taşlardan yapılmış eski binalar, bazıları gecekondulara mahallelerine dönüşen 19. yüzyıl Yahudi mahalleleri; ağaçlıklı sokakları olan modern mahalleler ve özellikle yeni göçmenler için devlet tarafından inşa edilen konut projeleri bulunmaktadır. Eski Şehir'deki en yaygın temel konut birimi, dar bir koridordan girilen bir iç avlu etrafında inşa edilmiş, genellikle farklı seviyelerde olan bir yapı kompleksinden oluşmaktadır (Damper, vd., 2023)

Kudüs mimarisinin göze çarpan özelliği, eski ile yeninin, çeşitli tarzlarda bir arada bulunmasıdır. En göze çarpan özelliği, 1538-1940'ta Osmanlı padişahı Kanuni Sultan Süleyman tarafından dikilen sur, büyük ölçüde esas olarak Haçlı Seferleri dönemine, ancak bazı yerlerde Bizans, Herodian ve hatta Hasmon zamanlarına tarihlenen daha önceki duvarların temelleri üzerine inşa edilmiştir. Eski Şehir'e

duvardaki yedi kapıdan herhangi birinden girilebilir. Kudüs surların dışına yayıldıkça, mimarisi esas olarak demir kirişler ve kırmızı kiremitli çatılarla karakterize edildiği görünmektedir. 1930'dan itibaren köklü bir değişiklik yaşanmış ve düz çatılar ve doğal olarak işlenmiş taşla kaplanmış betonarme yapılar hâkim olmuştur (Dampier vd., 2023).

Sonuç olarak İslam'ın üçüncü en kutsal şehri olarak görülmesine ve en görkemli camilerinden biriyle süslenmesine rağmen, Kudüs bir Arap veya İslam başkenti ilan edilmemiştir. Hanedan başkentleri önce Şam'da ve daha sonra Bağdat, Kahire ve İstanbul'da ortaya çıkmıştır. Şehir, Emevîler tarafından bile bir eyalet başkenti olarak ilan edilmemiştir.

1.4. Bağdat

Arapça Bağdat, eski adıyla "Madīnat al-Salām" (Barış Şehri), Basra Körfezi'nin kaynak sularından yaklaşık 530 km uzaklıkta olup Dicle Nehri kenarında kurulmuş bir İslam şehridir. Bağdat, Irak'ın en büyük ve Orta Doğu'nun en kalabalık kentlerinden biridir. Şehir 500 yıl boyunca Arap ve İslam medeniyetinin en önemli kültür merkezi ve dünyanın en büyük şehirlerinden biri olmuştur. 1258 yılında Moğol hükümdarı Hülagu tarafından fethedilmiş ve önemi azalmıştır. Osmanlı İmparatorluğu hakimiyetinde bir eyalet başkenti olan Bağdat, 1920'de Irak'ın başkenti olunca yeniden öne çıkmış ve sonraki yarım yüzyılda şehir olağanüstü bir şekilde büyümüş ve modern bir İslam metropolünün tüm özelliklerine sahip olmuştur (Marr ve Bahry, 2023).

Bağdat şehri, ikinci Abbasi halifesi Mansur (754-775) tarafından kurulmuştur. Mansur, Dicle boyunca Musul'a kadar uzanan uzun bir araştırmadan sonra, Dicle ile Sarat kanalının birleştiği yerde bir saray

kompleksi inşa etmeye karar vermiştir. Mansur, stratejik ve coğrafi avantajlar nedeniyle bu yeri seçtiği sonradan anlaşılmıştır (Lasner, 1982: 45). Bağdat, tarihi boyunca karşılaştığı muhtelif iniş çıkışlara rağmen, dünyadaki çok az şehrin yakalayabileceği bir mistik ve çekiciliği korumuştur. Pek çok Müslüman burayı son meşru hilafetin merkezi olarak, diğerleri ise ihtişamlarının zirvesindeyken Arap ve İslam dünyalarının kozmopolit merkezi olarak görmüştür. Daha barışçıl zamanlarda, modern Bağdat, zengin kültürel yaşamı birçok müzesi, üniversitesi ve enstitüsü ile oraya seyahat eden ve burayı evleri yapan sayısız akademisyen ve edebiyatçı tarafından ölçülebilen müreffeh ve sofistike bir şehir olmuştur. Bağdat'ı çevreleyen arazi, deniz seviyesinden 34 metre yükseklikte düz bir alüvyon ovasıdır. Tarihsel olarak şehir, Dicle'nin kuzey ve doğu kollarından gelen periyodik seller tarafından sular altında kalmıştır. Bunlar, 1956'da Sāmarrā' kasabasında Dicle üzerinde bir barajın tamamlanmasıyla sona ermiştir. Bağdat'ın kuzeyinde sellerin sona ermesi, şehrin doğuya ve batıya doğru geniş çapta genişlemesine izin vermiştir. Kuzeyde, kentsel genişleme, doğu yakasındaki Al-A'zamiyyah ve batı yakasındaki Al-Kāzimiyyah kasabalarını içine almıştır. Şehrin yaklaşık 3 km uzunluğunda ve 1,6 km genişliğinde bir dikdörtgen olan eski çekirdeği doğu yakasında yer almaktadır. Şehir, kuzeyde şimdi Al-Mu'azzam Meydanı olan Al-Mu'azzam Kapısı ve güneyde şimdi Tahrir Meydanı olan Al-Sharqī Kapısı arasında uzanmaktadır. Dikdörtgen Dicle'den doğuya, 1910'da Osmanlı valisi Nāzım Paşa tarafından yaptırılan iç sete doğru uzanmaktadır. Bağdat şehir merkezindeki Raşid Caddesi şehrin finans bölgesi olup burada birçok hükümet binasını ve bakır, tekstil ve altın çarşıları yer almaktadır.

Rashîd Caddesi'nin güneyinde, Sa'dûn Caddesi boyunca mağazalar, sinemalar ve iş ofislerinin bulunduğu bir ticaret alanı yayılmıştır. Sa'dûn'a paralel olarak, Nehir kıyısındaki Abû Nuwâs Caddesi bir zamanlar şehrin gözdesi ve tanınan bir şairin adını taşıyan bir caddeye yakışır şekilde eğlence merkeziydi; ancak 1990'larda cadde eski ihtişamının çoğunu kaybetmiş ve kafeleri, restoranları ve lüks otelleri ya kapanmış ya da iş kaybı yaşamıştır (Marr ve Bahry, 2023).

Şehrin mimarisi, geleneksel iki veya üç katlı tuğla evlerden modern çelik, cam ve beton yapılara kadar değişmektedir. Genellikle kalabalık ve dar bir sokakta yer alan geleneksel Bağdat evi, kafesli pencerelere ve açık bir iç avluya sahiptir. Tipik modern orta sınıf konutları ise tuğla ve harçtan yapılmıştır ve bir bahçesi ve duvarı bulunmaktadır (Marr ve Bahry, 2023).

1.5. İstanbul

İstanbul, Haliç'in güneyinde küçük bir yarımada üzerinde, İstanbul Boğazı'na bakan dar bir körfezde, aynı adı taşıyan boğazın güney ağzında ve Avrupa yakasında kurulmuş ve daha sonra Haliç'in kuzeyine ve Boğaz'ın iki yakasında genişlemiştir. Şehrin ilk kurulduğu yer olan küçük bir yarımadaı doldurduğu ve zamanla çok geniş bir alana yayıldığı gözlenmektedir. Bu yarımada tarihi yapılarla doludur ve şehrin kalbini oluşturur (Demirkent, 2023).

665 yıllarında Bizans adıyla kurulan şehir, MS 330 yılında Roma İmparatorluğu'nun 'Yeni Roma'sı seçilmiş ve 1453'te Osmanlı'nın fethi ile İstanbul adını almıştır. Yaklaşık üç bin yıllık tarihi boyunca, Asya ve Avrupa kıtaları arasında yer alan şehrin stratejik konumu, ona kıtalararası ticarete önemli bir rol vermiştir. Fatih'in İstanbul'u yeniden inşası belli bir plan dâhilinde yapılmış ve İslâmî

geleneğin ayrılmaz parçası olan vakıf ve imaret sistemine uygun bir şekilde gerçekleşmiştir. Diğer İslam şehirlerinde olduğu gibi İstanbul da yerleşim bölgesi ve ticarî bölge olarak iki kısma ayrılmıştır. Mahallelerin yer aldığı yerleşim bölümünde her din mensubu kendine özgü hayat tarzını devam ettirmiş; mahalleler mescitlerin, kiliselerin ve sinagogların etrafında gelişme imkânı bulmuştur. Büyük Çarşı'nın ve bedestenin bulunduğu ticarî kısımda ise belirleyici olan dinî kimlik olmayıp, Müslümanlar ve gayr-i Müslimler aynı mekânda faaliyetlerini sürdürmüşlerdir (İnalçık, 2004).

İstanbul'u fetheden Osmanlı Devleti şehre önemli katkılarda bulunmuş ve eski uygarlıkların mirasçıları ve taşıyıcıları olmuştur. Osmanlı mimarisi zaten yerleşmiş bir üsluba sahiptir ve Osmanlılar şehri korumak ve güzelleştirmek için beceri ve kaynaklara sahiptir. İstanbul'un yeniden inşası, şehri Osmanlı dünyasının merkezi yapmayı amaçlıyordu. Bu süreçte, Bizans Konstantinopolis'inin imparatorluk mirası seçici bir şekilde sahiplenilmiş veya reddedilmiştir. Örneğin padişah Fatih Sultan Mehmet şehre girdiğinde binalarını incelemek için şehri dolaşırken Doğu Hıristiyanlığının siyasi merkezi olan Ayasofya'yı camiye dönüştürüleceğini ilan etmiştir. Böylece yapı korunmuş, güçlendirilmiş ve bir minare eklenmiştir, diğer minareler sonraki padişahlar tarafından tamamlanmıştır (Kaçar, 2012: 7). Bu kentsel program, İstanbul'un yeni kimliğini yeni bir siyasi ve kentsel düzenin merkezi olarak kurmayı ve iletmeyi amaçlamıştır.

2. İslam Kentlerinin Öne Çıkan Özellikleri

Kent tipolojileri, her kültür ve medeniyetin kendi değerleri, zihniyeti, dili, dünya görüşü ve sosyal ilişkiler sistemi, insanları, doğası ve sosyal yapıları gibi ayırt edici özelliklerine göre

tanımlanmaktadır. İslam'ın tarihsel gelişiminde, diğer tüm medeniyetler gibi, kendine has kentsel uygulamaları bulunmaktaydı. İslam Kenti aslında Müslümanların ağırlıklı olarak ya da egemen olarak yaşadıkları mekânsal ve toplumsal ilişkileri içeren bir deneyimin adıdır. İnalçık (2010: 252) İslam şehirlerinin geleneksel planlarının olduğunu, İslam şehirlerinin ticaret ve dini merkezleri ayrı ayrı organize edecek şekilde yapılandıklarını bildirmektedir. Büyük şehirler tek bir merkez etrafında değil, her biri medrese, cami, imarethane gibi fonlarla desteklenen dini ve sosyal merkezler etrafında şekillenmiştir.

İslam şehrinin genel yapısı düşünüldüğünde en dikkat çekici özelliği ticari ve ekonomik faaliyetlerin yürütüldüğü alanlar ile yerleşim alanlarının birbirinden ayrılmış olmasıdır. Uluslararası arenada önemli yeri olan eşyaların ve değerli madenlerin satıldığı dükkânların bulunduğu çarşılar cami, medrese ve ibadethanelerin çevresinde kurulmuştur. Bu konum şehrin ekonomik hayatının tam merkezinde yer almasını sağlamıştır (Raymond, 2010: 450).

İslam kentlerinin belirgin özelliklerini ön plana çıkaran unsurlar aşağıdaki gibi sıralanabilir.

2.1. Cami

Camiler Müslüman toplumlar için en önemli ibadet mekânlarının başında gelir. Camilerin her türlü kentsel ve kırsal yerleşim yerlerinde inşa edildiği görülmektedir. Camilerin mimari özellikleri incelendiğinde yıllar boyunca çeşitli tasarımların denendiği bilinmektedir. Farklı kültürler, farklı cami tiplerini tercih eder ve genellikle dünyanın bir bölgesinde egemen olan kültür cami mimarisini de doğrudan etkilemiştir (Leaman, 2013: 8). İslam

kentlerinin en belirgin ve geleneksel özelliklerinden birisi kuşkusuz camidir. Çünkü Cami İslam kentinin merkezidir. İslam kentlerinde cami, yalnızca namaz kılma ve Allah'ı anma amacına değil aynı zamanda şehrin sosyal dokusunun bir uzantısı olarak hizmet eder. Müslümanlar namazdan önce veya sonra, birbiri ile görüşüp onları ilgilendiren her konuyu tartışabilmektedir. İslam kentlerinde cami ayrıca dinlenme yeri olarak kullanılmaktadır. Sıcak ülkelerde (Arap İslam ülkelerinin çoğu) öğle sığınağında, namazdan önce veya sonra ibadet edenler camiye gelir, abdest alır ve istirahat ederler. Çoğu zaman şehre misafir olarak geleneler başka barınacak yerleri yoksa geceyi camilerde geçirirler. Temel din öğreniminin yapıldığı medreseler, imam ve diğer din öğretmenlerinin tam zamanlı olarak öğrencilere dini rehberlik verdiği mekânlar olarak caminin bitişiğinde inşa edilir. Camiler; mahkemeler, cenaze namazları, düğün törenleri ve diğer dini törenler ve toplantılar gibi sosyal toplantılar için kullanılmıştır. Ayrıca camiler, namazdan önce ve sonra ve hatta bazı siyasi hareketler sırasında Müslümanlar için toplanma yeri işlevi görmüştür (Radwan, 2020: 4-5).

2.2. Bedesten

Bedesten ya da Kapalıçarşı, genellikle caminin avlusuna açılan kapıların hemen arkasından başlar. Öte yandan günlük hayat, sanat ve ticaret de cami ve bedestende iç içe geçmiş durumdadır. Kentin böyle bir fiziki tasarımında dini ve dünyevi amaçlar açısından bir boşluk yoktur, aksine tam bir dayanışma ve ortaklık vardır. Bu iki alan birbirini garanti eder ve birbirine hayat verir (Bammat, 1986:43).

İslam şehirlerinde bedestende yer alacak olan satıcıların belirlenmesinde güzel koku yayan satıcılarla, altın ve gümüş gibi

değerli maden satıcılarına öncelik verilmiştir. Tütsücüler, ıtırıcılar, sarraflar, kitapçılar, mücellitler, terziler, halı ve battaniye tüccarları bunların arasındadır. Şehrin uzak noktalarında ise deri, gıda, odun, çilingir, demirci ve çömlek tüccarları yerleşmiştir. Görüldüğü gibi bedesten içerisinde meslekler cami merkez alınarak niteliklerine göre sıralanmıştır (Demirci, 2003: 139).

2.3. Yönetim Binaları

İslam şehri, diğer kentsel formlardan tamamen farklıdır. Geleneksel ve tarihi İslam şehirleri, büyük açık meydanlar ve plazaların eşlik ettiği müstakil dini veya kamu kurumları gibi anıtlardan genellikle yoksundur. Kentsel form ve mimari doku uzun, kesintisiz ve süreklidir. İslami şehirler uzaktan tekdüze ve homojen görünme eğilimindedir, ancak geleneksel İslami yapılar ve binalar oldukça farklılaşmıştır. Şehirlerde her türlü kurumsal işlev, bir Cuma Camisi tarafından yerine getirilmektedir. Dolayısıyla Cami, sadece bir ibadet yeri olarak değil birincil kamu binası olarak işlev görmekte, aynı zamanda sosyal ve politik işlevler de sağlamaktadır (Stefano, 2000). Bütün bunların odak noktası olan cami, şehrin genel yaşamının ana buluşma noktası veya başka bir deyişle en önemli "Kamusal Alan" olarak kabul edilmektedir (Radwan, 2020: 4-5).

2.4. Kervansaray

Kervansaray kelimesi, Kārwan (kervan) ve Sara'yı (saray, kapalı avlulu bina) birleştiren Farsça Kārwānsarā'dan türemiştir. Bu nedenle kervansaray, kervanları barındırmak için büyük ve iyi organize edilmiş bir yapı olarak tanımlanabilir. Kervansaray, İslam dünyasında bilinen, kervanların mola verdiği ve ticaretin yapıldığı bir Orta Çağ yapısıdır. Kervansaraylar, şehirler veya yerleşim yerleri

arasındaki ticaret yolları üzerinde inşa edilmiş ve odaları merkezi avluya bakan müstahkem bir yapı olarak tasarlanmıştır (Önge, 2007).

Kervansaraylar insanların ve malların hareketi için bir yol sağlamanın yanı sıra, gezginlerin konaklamaları, bir araya gelmeleri, hikâyeleri ve nihayetinde kültürleri, fikirleri ve inançları paylaşmaları için fırsatlar sağlamaktadır. İslam kentlerinde kervansaraylar, ticari ve mesken işlevlerinin yanı sıra, yapıldıkları yöreler için büyük ekonomik, sosyal ve kültürel öneme sahiptir. Ayrıca Doğu ve Batı'dan gelen seyyahları bir araya getirerek kültür, dil, din ve geleneklerde değişim sürecinin gelişmesine yardımcı olmuştur (Mania, 2014).

2.5. Hamam

Temizlik, Kuran'da ve hadislerde hemen hemen tüm ibadetlerin şartı olarak kabul edilir. Temizlik olmadan ibadet yapılamayacağı hükmüne göre Müslümanlar elbiselerini, bedenlerini ve çevrelerini temiz tutmakla yükümlüdürler. Bu nedenle hamamın inşası, ibadet yeri olarak kullanılan cami inşasından önce gelmekte ve inşaat işçilerinin temizlik ihtiyaçları için yapıldığı bilinmektedir (Bektaşoğlu, 2008: 74). Hamam, bir İslam şehrinde en yaygın ve önemli yapılardan biridir. Çünkü hamam kent halkının temizlik ihtiyacını karşılar. Bu nedenle hamamlar İslam şehirlerinde, cami ve çarşıların yanında yer alır (Gül, 2001: 84-85).

2.6. Türbe

Türbe kelimesinin kökü, Arapça toprak anlamına gelen "turab" kelimesinden gelmektedir. Türbe kelimesi daha çok kutsal kişilerle ilişkilendirilse de (evliya, kelimenin tam anlamıyla Allah'ın dostları), padişahlar ve vezirler gibi toplumdaki bazı önemli kişilerin mezarları için de kullanılır. Yaygın inanişe göre, tarih boyunca türbelere

defnedilenlerin, tarihsel gerçeklik ne olursa olsun, ruhani âlemlerle bağlantısı olduğu düşünülmüştür. Böylece o türbelerde gömülü olanlar genellikle Allah dostları yani evliyalar olarak görülmüştür. Türbeler, insanların ziyaretlerinde dini ve manevi duyguları yaşamalarını, bir sıkıntı ya da hastalık anında Allah'ı hatırlamalarını, hayatlarında Allah'ın varlığının bilincinde olmalarını ve psikolojik olarak rahatlamalarını sağlayacak yer ve alanlara kurulmuştur (Köse ve Ayten, 2010:53-56).

Türbelerde gömülü olan kişiler, Müslüman halk tarafından kimi zaman "manevi koruyucu" olarak görüldüğü gibi, bir bakıma bölgenin kimliğini güçlendiren bir tapu gibidirler. Müslümanlar yüzyıllar boyunca bu yerleri ziyaret etmişlerdir (Yalçın, 1996: 14). Bu algının en güzel örneği, İstanbul Boğazı'nın dört koruyucusu olduğuna dair halk arasında yaygın olan inanıştır. Buna göre Marmara Denizi tarafında Üsküdar'da Aziz Mahmud Hüdayi'nin ve Beşiktaş'ta Yahya Efendi'nin türbesi, Karadeniz tarafında Beykoz'da Yuşa (Yuşa) ve Sarıyer'de ise Telli Baba'nın türbesi bulunmaktadır. Yaygın inana göre bu türbeler İstanbul'un manevi bekçileridir (Demir ve Yıldırım, 1997: 74). İslam kentlerinde insanlar bu yerleri ibadet etmek ve isteklerini sunmak ya da sadece dua etmek, ders almak, tefekkür etmek veya "kutsal bir yere uğramak" için ziyaret etmektedir.

Sonuç

İslam kenti modeli ile ilgili literatür incelenerek İslam medeniyetinde ortaya çıkan kent ve kentleşme dinamiklerinin incelenmesi ve genel olarak İslam kentlerinin bazı kentsel özelliklerinin yanı sıra İslam şehirlerini diğer şehirlerden ayıran benzersiz özelliklerinin keşfedilmesi amacıyla gerçekleştirilen bu

çalışmanın sonucunda geniş alana dağılmış şehirlerin hemen hepsinde İslam medeniyetinin izleri ve temel özellikleri görülmektedir. İslami şehircilik ve yerleşim; Kur'an ve Sünnete dayalı sosyal ve beşerî çevre açısından şekillenmiştir. Bu bağlamda İslam kentlerinin mimari temeli "Ümran"dır. Ümran, belirli bir dünya görüşü ve kozmik bir bakış açısı ile bir toplumun çevreyi yeniden inşa etmesidir (Demirci, 2003: 134). Konuya bu esaslar çerçevesinde bakıldığında, araştırmada incelenen şehir tiplerinde olduğu gibi hemen hemen tamamının Cami etrafında kurulup gelişmesi İslam şehirlerinin karakteristik bir özelliğidir. Klasik bir İslam kentinde cami, sadece bir ibadet yeri değil, aynı zamanda kültürel, sosyal, siyasi ve ekonomik faaliyetleri bir ölçüde kapsayan tüm yaşamın merkezi ve beynidir.

Cami çevresinde şekillenen kentte yaşam, caminin bir uzantısı olarak gelişir. Şehirdeki her kurumun İslam inancının gereklerine göre inşa edildiği görülmektedir. Bu anlamda, geleneksel İslam şehrinin her yerinde tevhit ilkesinin idealize edildiği görülmektedir. Kısacası, İslam şehri; tevazu ve takvanın, şefkat ve merhametin tabiatla uyum içinde olduğu ilahi otoritenin gücünü bünyesinde barındıran bir yapılar kompleksi şeklinde biçimlenmiştir.

Şehirler büyük ölçüde içinde yaşayan insanların inanç biçimine, şehirde egemen olan siyasi erkin tercihi ve içinde bulunulan çağın siyasi koşullarına göre şekillenmektedir. Özellikle İslam şehirlerinde İslam inancının bir gereği olarak konut alanlarında mahremiyetin egemen olduğu yapılaşma düzeni hâkim olmuştur. Kentin en büyük camisi kent merkezinde önemli alışveriş mekânları ise onun etrafında yerleşmiştir. Evlerin pencereleri iç avluya bakmakta, yola bakanları ise cumbalarla örtülmektedir. Evler

genellikle müstakil ev tipi olup birbirinin güneşini engellememesine dikkat edilmektedir.

KAYNAKÇA

Abdin, T. (2010). A Historic Perspective of The Architecture of The Islamic World with Special Reference to Cairo, http://www.academia.edu/396379/A_historic_perspective_of_the_architecture_of_the_Islamic_world_with_special_reference_to_Cairo, (Erişim Tarihi: 07.05.2023).

Al-Ansari, A. A. Q. (2023). Second City Of Islam. <http://archive.aramcoworld.com/issue/196404/medina-second.city.of.islam.htm>, (Erişim Tarihi: 23.05.2023).

Arafat, N. R. (2012). Nablus: City of Civilizations. Chec, Cultural Heritage Enrichment Center.

Arcan, A. (2014). "Kentleşme Yazıları, Kentsel Kuramlar ve Kentleşme Politikaları", K. Özden(Ed.) içinde, Sıralı Güçlerin Uygarlık Yığılımları ve İslam Şehirleri, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Ataei Hamedani, M. R., Hamzehnejad, M., & Noghrekar, A. (2011). A Study about the Location of Mosques in Medina during the Era of Prophet Mohammad (PBUH)(An Introduction to Principles for Determining Proper Locations for Mosques in Islamic Cities). The Monthly Scientific Journal of Bagh-e Nazar, 8(16), 3-18.

Bammat, N. (1986). "İslam'da Mekan Anlayışı". İlim ve Sanat, 12(41).

Barthold, W. (2012). İslam Medeniyeti Tarihi (Çev: Fuat Köprülü), Ankara: Akçağ Yayınları.

Bektaşoğlu, M. (2008). Anadolu'da Türk İslam Sanatı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Bianca, S. (2000). Eidgenössische Technische Hochschule Zürich. Institut für Orts-, & Regional-und Landesplanung. Urban form in the Arab world: past and present (Vol. 46). vdf Hochschulverlag AG.

Biçakcı, H., ve Yıldırım, C. (2018). "İslam Uygarlığı'nda Kent ve Kentleşme". Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(2), 541-561.

Bozkurt, N., ve Küçükaşçı, M.S. (2023). "Mekke", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mekke#1> (Erişim Tarihi: 23.05.2023).

Correia, J., & Taher, M. (2015), Traditional Islamic Cities Unveiled: The Quest For Urban Design Regularity. Gremium, 21. <https://editorialrestauro.com.mx/traditional-islamic-cities-unveiled-the-quest-for-urban-design-regularity/>,(Erişim Tarihi: 18.05.2023).

Çetinkaya, B. A. (2010). "Medîne, Medeniyet ve İslâm Medeniyeti-Medîne'den Medeniyete", İÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 22, 5-50.

Damper, M. Gordon, B. Perowne, A. H. Praver, J., & Wasserstein, B. (2023). Jerusalem. <https://www.britannica.com/place/Jerusalem>, (Erişim Tarihi: 23.05.2023).

Demir, İ., & Yıldırım, H. O. (1997). Beşiktaşlı Şeyh Yahya Efendi ve Üveysilik. Yahya Efendi Kültür Eğitim Vakfı Yayınları.

Demirci, M. (2003). "İslam'da Şehir ve Şehrin Sosyal Dinamikleri", İstem, 1(2), 129-146.

Demirkent, I. (2023). "İstanbul", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/istanbul#1> (Erişim Tarihi: 23.05.2023).

Emmett, C. F. (2001). "Jerusalem's Role As A Holy City For Muslims". *BYU Studies Quarterly*, 40(4), 119-134

Falahat, S (2014). The Model of 'Islamic City'. Re-imagining the City: A New Conceptualisation of the Urban Logic of the "Islamic city", 7-49. Springer.

Glubb, J. B., ve Abdo, E. S. (2023a). Mecca. <https://www.britannica.com/place/Mecca>, (Erişim Tarihi: 23.05.2023).

Glubb, J. B., ve Abdo, E. S. (2023b). Medina. [https://www.britannica.com/place /Medina-Saudi-Arabia](https://www.britannica.com/place/Medina-Saudi-Arabia), (Erişim Tarihi: 23.05.2023).

Gül, M. (2001). "İslam Şehrinin Doğuşu". Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4(6), 78-87.

Harman, Ö. F. (2023) "Kudüs", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kudus#1> (Erişim Tarihi: 23.05.2023).

Huot, J. L., Thalmann, J. P., Valbelle, D., ve Girgin, A. B. (2000). Kentlerin doğuşu. İmge Kitabevi.

İbn Zebale (2018), Aḥbârü'l-Medīne ve Ezvacu'n-Nebi, Çev. Fatih Mehmet Yılmaz, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.

İnalçık, H. (2004). İstanbul: Bir İslam Şehri. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 309-325.

İnalçık, H. (2010). İstanbul: Bir İslam Şehri. *İslam Tetkikleri Dergisi*, 9 (0), 221-242.

Kaçar, H. (2012). An Islamic City: Kostantiniyye/Istanbul: Constructing An Empire On A City. https://www.academia.edu/2197840/An_Islamic_City_Kostantiniyye_Istanbul_constructing_an_empire_on_a_city, (Erişim Tarihi: 23.05.2023).

Karaca, C. (2012), Ekonomik Kalkınma Ve Çevre Kirliliği İlişkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Ampirik Bir Analiz, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 21, Sayı3, 2012, Sayfa 139-156

Karaer F. ve Günlük S (2003), Gelişmekte Olan Ülkelerde Tarım-Çevre-Ekonomi, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 4 (2), 197-206

Kasmi, A. (2022). Online IAP Lecture: Medinas of the Maghreb and the concept of Islamic city: Between texts and models. <https://libraries.mit.edu/akdc/2022/01/05/online-iap-lecture-medinas-of-the-maghreb-and-the-concept-of-islamic-city-between-texts-and-models/>, (Erişim Tarihi: 06.05.2023).

Khosravi, H. (2012). Medina. <http://thecityasaproject.org/2012/06/medina/>, (Erişim Tarihi: 23.05.2023).

Köse, A., ve Ayten, A. (2010) Türbeler: Popüler Dindarlığın Durakları, İstanbul: Timaş Yayınları.

Lasner, J. (1982). Baghdad; in Dictionary of the Middle Ages. Charles Scribner's Sons; New York.

Leaman, O. (2013). "The Islamic City, Civilization and The Politics Of Nostalgia". Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (31), 7-23.

Mania, İ. (2014). Gabriel Tamamshev's Caravanserai And Islamic Elements In The 19th Century Architecture Of Tbilisi. https://www.academia.edu/47712249/Gabriel_Tamamshevs_Caravan_serai_And_Islamic_Elements_In_The_19th_Century_Architecture_Of_Tbilisi, (Erişim Tarihi: 13.04.2023).

Marr, A. P., ve Bahry, L. (2023). Baghdad. <https://www.britannica.com/place/Baghdad>, (Erişim Tarihi: 23.05.2023).

Mohamad, J. (1998). "Building Heaven on Earth: Islamic Value in Urban Development". *Jurnal Usuluddin*, 8, 121-134.

Omrania (2023), <https://omrania.com/inspiration/vernacular-architecture-of-makkah>, (Erişim Tarihi: 23.05.2023).

Ömer, S. (2022). The Hijrah, Urbanization and Human Development. <https://www.islamicity.org/6334/the-hijrah-urbanization-and-human-development/>, (Erişim Tarihi: 06.05.2023).

Önge, M. (2007). "Caravanserais As Symbols Of Power İn Seljuk Anatolia". *Politica*, 306(21), 49-69.

Özcan, K. (2006). "Anadolu'da Selçuklu Kentler Sistemi ve Mekânsal Kademelenme". *METU JFA*, 23(2), 21-61.

Özçağ, M. (2004). *Sürdürülebilir Kalkınma Sürecinde İklim Değişikliği ve Türkiye Analizi (Yüksek Lisans Tezi)*. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi İktisat Fakültesi.

Özdemir, B (2009), *Küresel Kirlenme Sürdürülebilir Ekonomik Büyüme ve Çevre Vergileri*, Maliye Dergisi Sayı 156

Peer, B. (2012). Modern Mecca: The Transformation of a Holy City, *The New Yorker* <http://www.newyorker.com/magazine/2012/04/16/modern-mecca>, (Erişim Tarihi: 23.05.2023).

Radwan, A. (2020). "The Mosque As A Public Space In The Islamic City-An Analytical Study Of Architectural & Urban Design Of Contemporary Examples". *Journal of Architecture, Arts and Humanistic Science*, 6(30), 1-18.

Raymond, A. (2010). İslam Şehri Kavram, TDV İslam Ansiklopedisi. 38, 449-45.

Sencar, P. (2007). Türkiye’de Çevre Koruma ve Ekonomik Büyüme İlişkisi (*Yüksek Lisans Tezi*). Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Stefano, B. (2000). Urban Form in the Arab World: Past and Present. London; New York, NY: Thames & Hudson.

Şahin, Y. (2000). Ekonomik Büyüme-Çevre İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme, *Mülkiye*, 220(24), 339-347.

Ulucak, R. ve Erdem, E. (2012). Çevre-İktisat İlişkisi ve Türkiye’de Çevre Politikalarının Etkinliği, *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 6(4), 78-98.

Yalçın, A. (1996). Gönül Sultanları: İstanbul Evliyalari. İstanbul:Çelik Yayınevi.

Yıldız, İ. (2019). “İslam Kent Modeli”. *International Social Sciences Studies Journal*, 5(52), 7293-7300Dura, C. (1985). Çevre Sorunları ve Ekonomi. <http://www.cihandura.com/tr/makale/cevre-sorunlari-ve-ekonom> (Erişim tarihi: 19 Ekim 2018).